BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA DARS JARAYONIDA INKLYUZIV QADRIYATLARNI SINGDIRISH USULLARI

Ulashova Navro`za Xudoynazar qizi
Termiz davlat pedagogika instituti Ta’lim-tarbiya nazariyasi va metodikasi (boshlang‘ich ta’lim) yo‘nalishi 2-kurs magistri

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang‘ich ta’lim jarayonida inklyuziv qadriyatlarni shakllantirish va ularni dars mazmuniga samarali singdirishning pedagogik usullari yoritilgan. Inklyuziv ta’lim faqat alohida ta’lim ehtiyojlariga ega o‘quvchilarni umumiy ta’lim muhitiga jalb etish bilan cheklanmay, har bir bolaning qadr-qimmati, tengligi, o‘zaro hurmati, hamkorligi va ta’lim olish imkoniyatini e’tirof etuvchi qadriyatlar tizimini qaror toptirishni nazarda tutadi. Maqolada kichik guruhlarda ishlash, juftlikdagi hamkorlik, differensial topshiriqlar, rolli o‘yinlar, muammoli vaziyatlar, refleksiya va o‘zaro baholash kabi metodlarning inklyuziv qadriyatlarni rivojlantirishdagi imkoniyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, o‘qituvchining kommunikativ madaniyati, individual yondashuvi va sinfda psixologik xavfsiz muhit yaratishi metodik samaradorlikning muhim sharti sifatida asoslanadi. Tadqiqot natijalari boshlang‘ich sinf darslarida inklyuziv qadriyatlarni muntazam va maqsadli singdirish o‘quvchilarning ijtimoiy-emotsional kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qilishini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: inklyuziv ta’lim, inklyuziv qadriyatlar, boshlang‘ich ta’lim, tenglik, hurmat, hamkorlik, differensial yondashuv, individual yondashuv, pedagogik metod, o‘quvchi, dars jarayoni, ijtimoiy-emotsional kompetensiya.

Zamonaviy ta’limning ustuvor vazifalaridan biri har bir o‘quvchining ta’lim olish huquqini ta’minlash bilan bir qatorda, sinfda o‘zaro hurmat, hamjihatlik va ijtimoiy tenglikka asoslangan muhitni shakllantirishdan iborat. Ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim bosqichi bolaning shaxsiy munosabatlari, boshqalarni qabul qilishi, hamkorlik qilish qobiliyati va ijtimoiy xulq-atvorining faol shakllanadigan davri hisoblanadi. Shu sababli inklyuziv qadriyatlarni aynan dars jarayonining tabiiy tarkibiy qismiga aylantirish pedagogik jihatdan muhimdir [1]. Inklyuziv qadriyatlar deganda inson qadr-qimmatini e’zozlash, teng imkoniyat, kamsitmaslik, xilma-xillikni qabul qilish, o‘zaro yordam va hamkorlik kabi tamoyillar majmui tushuniladi. Bunday qadriyatlar o‘quvchiga tayyor nasihatlar orqali emas, balki kundalik dars faoliyatida real munosabatlar va amaliy tajriba vositasida singdirilganda barqaror tus oladi. Demak, o‘qituvchining metod tanlovi nafaqat bilimni o‘zlashtirishga, balki sinf jamoasida inklyuziv xulq-atvorni shakllantirishga ham yo‘naltirilishi lozim [2].

Inklyuziv qadriyatlarni singdirishning birinchi muhim usuli — hamkorlikka asoslangan ta’limni tashkil etishdir. Kichik guruhlarda ishlash jarayonida o‘quvchilar umumiy maqsadga

erishish uchun fikr almashadi, bir-birini tinglaydi, vazifalarni taqsimlaydi va o‘zaro yordam ko‘rsatadi. Mazkur jarayon har bir bolaning guruh faoliyatidagi ishtirokini ta’minlash orqali «men va boshqalar» munosabatini ijobiy shakllantiradi. Masalan, ona tili darsida matn mazmunini tahlil qilish topshirig‘i berilganda guruhdagi o‘quvchilarga turli, ammo o‘zaro bog‘liq vazifalar taqsimlanishi mumkin: biri matndan asosiy fikrni topadi, ikkinchisi qahramonlar xatti-harakatini baholaydi, uchinchisi dalillarni aniqlaydi, to‘rtinchisi guruh xulosasini taqdim etadi. Bunda topshiriqlarning murakkabligi o‘quvchilarning imkoniyatiga moslashtiriladi.

Ikkinchi usul — differensial va individual yondashuvni uyg‘unlashtirishdir. Bir xil topshiriqni barcha o‘quvchilarga bir xil shaklda berish har doim ham tenglikni ta’minlamaydi. Haqiqiy teng imkoniyat o‘quvchining boshlang‘ich tayyorgarligi, qobiliyati, o‘zlashtirish sur’ati va ta’limiy ehtiyojlarini hisobga olgan holda unga mos sharoit yaratishni talab etadi. Shu nuqtayi nazardan, bir mavzu doirasida murakkablik darajasi turlicha bo‘lgan topshiriqlar, tayanch sxemalar, rasmlar, namunalar yoki qo‘shimcha vaqt berish kabi pedagogik vositalardan foydalanish maqsadga muvofiq [3]. Bunday yondashuv o‘quvchilarni bir-biri bilan taqqoslashdan ko‘ra, har bir bolaning individual rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashga imkon beradi.

Uchinchi usul — juftlikda ishlash va «tengdosh-tengdoshga yordam» strategiyasidir. Mazkur usulda o‘quvchilar bir-birining fikrini tinglash, tushunmagan jihatini izohlash va sherigini qo‘llab-quvvatlashni o‘rganadi. Bunda kuchli o‘quvchining bilimidan foydalanish bilan birga, unga tushuntirish, sabr qilish va boshqasining ehtiyojini anglash ko‘nikmalari ham shakllanadi. O‘qituvchi esa yordamni «to‘g‘ri javobni aytib berish» emas, balki sherigiga savol berish, yo‘l-yo‘riq ko‘rsatish va fikrlashga undash tarzida tashkil etishi kerak.

To‘rtinchi usul — rolli o‘yin va pedagogik vaziyatlardan foydalanishdir. Masalan, «Yangi o‘quvchi sinfga keldi», «Do‘stim topshiriqni bajara olmadi», «Guruhimizdagi fikrlar turlicha» kabi vaziyatlar asosida o‘quvchilar turli rollarni bajarishlari mumkin. Bu usul empatiya, ya’ni boshqa insonning holatini tushunish va uning nuqtayi nazarini his qilish qobiliyatini rivojlantiradi. Muhimi, vaziyat yakunida o‘qituvchi «Qaysi harakat to‘g‘ri?», «Boshqa yo‘l bilan qanday yordam berish mumkin?», «Agar siz uning o‘rnida bo‘lganingizda nimani his qilardingiz?» kabi refleksiv savollar orqali muhokamani tashkil etishi lozim.

Beshinchi usul — darsda psixologik xavfsiz kommunikativ muhit yaratishdir. Inklyuziv sinfda o‘quvchi xato qilishdan qo‘rqmasligi, savol berishi, o‘z fikrini erkin ifodalashi va boshqalarning fikrini hurmat qilishi zarur. O‘qituvchining nutqi bu jarayonning asosiy omillaridan biridir. «Sen buni bilmaysan» yoki «Noto‘g‘ri aytding» kabi shaxsni baholovchi iboralar o‘rniga «Keling, yana bir bor o‘ylab ko‘ramiz», «Fikringizni asoslab ko‘ring», «Boshqa qanday yechim bo‘lishi mumkin?» kabi rivojlantiruvchi muloqot vositalaridan foydalanish

maqsadga muvofiq. Bu o‘quvchining qadr-qimmatini saqlagan holda xatoni rivojlanish imkoniyatiga aylantiradi [4].

Oltinchi usul — o‘zaro baholash va refleksiyani tashkil etishdir. Baholash faqat natijani qayd etuvchi vosita emas, balki o‘quvchining o‘z faoliyatini anglashiga xizmat qiluvchi pedagogik mexanizm sifatida qaralishi kerak. «Bugun guruhimga qanday yordam berdim?», «Kimning fikrini tingladim?», «Menga kim yordam berdi?», «Keyingi darsda nimani yaxshilayman?» kabi savollar o‘quvchilarda mas’uliyat, o‘z-o‘zini tahlil qilish va hamkorlik madaniyatini rivojlantiradi. Bunda baholash mezonlari oldindan aniq va tushunarli belgilanib, shaxs emas, faoliyat va natija baholanishi muhim [5]. Inklyuziv qadriyatlarni singdirishda fanlararo integratsiya ham samarali imkoniyat yaratadi. Ona tili va o‘qish savodxonligi darslarida turli xarakter va imkoniyatga ega qahramonlar haqidagi matnlarni tahlil qilish, tarbiya va odob mavzularida inson qadr-qimmati, do‘stlik va o‘zaro yordamni muhokama qilish mumkin. Matematika darslarida esa guruhli masalalar, rolli topshiriqlar va hayotiy vaziyatlar orqali hamkorlik, navbat kutish, boshqalarning yechimiga hurmat bilan qarash kabi qadriyatlar mustahkamlanadi. Tasviriy san’at, texnologiya va musiqa mashg‘ulotlarida esa har bir bolaning ijodiy mahsulini qadrlash, o‘ziga xoslikni tan olish va umumiy loyiha yaratish imkoniyatlari mavjud. Shuningdek, inklyuziv qadriyatlarni singdirish jarayonida o‘qituvchining kasbiy kompetensiyasi alohida ahamiyatga ega. O‘qituvchi o‘quvchilar o‘rtasidagi farqlarni muammo sifatida emas, ta’lim jarayonini boyituvchi tabiiy xilma-xillik sifatida qabul qilishi zarur. Sinfdagi har bir o‘quvchining kuchli tomonlarini aniqlash, topshiriqlarni moslashtirish, guruhlar tarkibini oqilona shakllantirish, nizoli vaziyatlarni kamsitishsiz hal etish va ota-onalar bilan hamkorlik qilish pedagogik mahoratning muhim ko‘rsatkichlaridir [6].

Amaliy jihatdan darsning uch bosqichida inklyuziv qadriyatlarni izchil singdirish mumkin. Tashkiliy bosqichda salomlashish, qisqa psixologik tayyorgarlik va o‘zaro hurmat qoidalarini eslatish; asosiy bosqichda hamkorlik, differensial topshiriqlar va o‘zaro yordam; yakuniy bosqichda esa refleksiya va o‘zaro baholash tashkil etiladi. Bunday tizimlilik inklyuziv qadriyatlarni alohida tarbiyaviy tadbir emas, balki darsning uzviy pedagogik komponentiga aylantiradi.

Xulosa qilib aytganda, boshlang‘ich ta’limda inklyuziv qadriyatlarni singdirish o‘quvchilarga «hammani hurmat qilish kerak» degan umumiy fikrni aytish bilan cheklanmaydi. Mazkur qadriyatlar darsning mazmuni, metodlari, baholash mezonlari va o‘qituvchi-o‘quvchi munosabatlarida amaliy namoyon bo‘lishi lozim. Kichik guruhlarda ishlash, juftlikdagi hamkorlik, differensial topshiriqlar, rolli o‘yinlar, refleksiya va rivojlantiruvchi baholash kabi usullar o‘quvchilarda tenglik, hurmat, hamkorlik, empatiya va mas’uliyatni shakllantirish uchun samarali pedagogik sharoit yaratadi. Shu bois boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi inklyuziv qadriyatlarni darsning maqsad va kutilayotgan natijalari bilan uyg‘unlashtirib, ularni muntazam

ravishda amaliy faoliyatga tatbiq etishi zarur. Natijada ta’lim jarayoni nafaqat bilim beruvchi, balki har bir bolaning qadrini tan oluvchi va uning ijtimoiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlovchi muhitga aylanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. 1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning yangi bosqichida ta’lim sohasini takomillashtirishga oid hujjatlar.
2. 2. UNESCO. A Guide for Ensuring Inclusion and Equity in Education. Paris: UNESCO, 2017.
3. 3. UNESCO. Global Education Monitoring Report 2020: Inclusion and Education – All Means All. Paris: UNESCO, 2020.
4. 4. Florian, L. The SAGE Handbook of Special Education. London: SAGE Publications, 2014.
5. 5. Tomlinson, C. A. The Differentiated Classroom: Responding to the Needs of All Learners. 2nd ed. Alexandria: ASCD, 2014.
6. 6. Ainscow, M. Struggles for Equity in Education: The Selected Works of Mel Ainscow. London: Routledge, 2020.